

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра світової економіки

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Інтелектуальна» трудова міграція з України»

(на матеріалах Асоціації «Український національний комітет Міжнародної
Торгової Палати (ICC Ukraine)», м. Київ)

Студента 2 курсу, 1м групи,
спеціальності 051 «Економіка»
спеціалізації «Міжнародна
економіка»

Додчука Гліба
Юрійовича

_____ *підпис*

Науковий керівник
кандидат екон. наук, професор
кафедри світової економіки

Кудирко Людмила
Петрівна

_____ *підпис*

Гарант освітньої програми
кандидат екон. наук, професор
кафедри світової економіки

Кудирко Людмила
Петрівна

_____ *підпис*

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	5
1.1. Теоретичні підходи щодо змісту та чинників трудової міграції	5
1.2. Умови та особливості інтелектуальної трудової міграції	11
Висновки до розділу 1	15
2. АНАЛІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ	16
2.1. Оцінка масштабів інтелектуальної трудової міграції з України	16
2.2. Фактори, що впливають на інтелектуальну трудову міграцію з України	22
Висновки до розділу 2	26
3. ШЛЯХИ УРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ	27
3.1. Розробка комплексу заходів щодо урегулювання інтелектуальної трудової міграції з України	27
3.2. Прогнозна оцінка ефективності запропонованих заходів щодо запобігання трудової міграції з України	32
Висновки до розділу 3	35
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

ВСТУП

Актуальність теми. На початку XXI ст. в нових умовах глобалізації міжнародна міграція робочої сили стала одним із ключових факторів розвитку не лише національних ринків праці, а й світових у цілому. Україна також не залишається виключенням. Сьогодні вона активно бере участь у міжнародному трансфері трудових ресурсів і як імпортер, і як експортер робочої сили.

На даний момент рух робочої сили з високим показником доданої вартості є важливим аспектом, який впливає на формування, розвиток та урегулювання глобального ринку трудових ресурсів. Питання забезпечення економічної безпеки України серед багатьох інших визнає необхідним регулювання переміщень міграційного капіталу. Збільшення вихідних потоків висококваліфікованих трудових ресурсів створює загрози вітчизняному науково-технічному прогресу.

З огляду на це, проблема трудової міграції є важливою, вона напряму торкається проблематики загроз національній безпеці, вона має глобальний вимір та має далекоглядні наслідки та впливи.

Ступінь розробки наукової проблеми. Процеси трудової міграції громадян в усьому світі, а також Україні відображаються в низці різних робіт. Цю тему підіймали в своїх статтях Федірко Н. В. та Нестерова І. О. [39]. Висвітлював цю проблему в медіаполі З. П. Бараник та І. О. Романенко [5]. Досліджувала це питання з точки зору статистичного аналізу міжнародних міграційних потоків Блинова О. Є. [7]. В роботі Малиновської О. А. піднімалися проблеми ефективних механізмів регулювання трудової міграції [21]. Зовнішня трудова міграція населення, а конкретно збір та аналітика інформації, досліджувалася Державною службою статистики України, та низкою інших державних ресурсів [1].

Метою випускної кваліфікаційної роботи є виявлення чинників та умов інтелектуальної трудової міграції з України.

Завдання дослідження:

- розглянути теоретичні підходи до процесу трудової міграції;
- проаналізувати фактори та умови інтелектуальної трудової міграції;

- здійснити аналіз масштабів кількості трудових мігрантів;
- визначити причини та фактори, які впливають на інтелектуальну трудову міграцію з України;
- розробити комплекс заходів щодо урегулювання інтелектуальної трудової міграції з України;
- дати прогнозну оцінку ефективності запропонованих заходів щодо запобігання трудової міграції з України.

Об'єктом дослідження випускної кваліфікаційної роботи є процеси трудової міграції.

Предметом випускної кваліфікаційної роботи є умови, фактори впливу та наслідки інтелектуальної трудової міграції з України.

У випускній кваліфікаційній роботі використано наступні *методи* дослідження: описовий, порівняння, графічний, статистичний, інструментарій оцінки фінансового стану.

Науково-практична новизна полягає в наданні оцінки об'ємів трудової міграції з території України та розробка шляхів для їх зменшення.

Апробація дослідження, що представлено у випускній кваліфікаційній роботі здійснено шляхом публікації статті в збірнику наукових робіт магістрів.

Додчук Г. Витоки, масштаби та наслідки «інтелектуальної» трудової міграції з України // Modern Relationships in the World Economy : зб. наук. ст. студ. / відп. ред. Г.В. Дугінець – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2021. – 242 с.

Структура та обсяг. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, 5 рисунків, висновків та пропозицій, списку використаних літератури із 43 джерел. Загальний обсяг роботи становить 37 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ

1.1. Теоретичні підходи до процесу трудової міграції з України

Незважаючи на те, що проблема моніторингу та оцінювання масштабів інтелектуальної трудової міграції та трудової міграції в цілому являється актуальним, в Україні досі не розв'язані проблеми стосовно одержання інформації відносно них. Спираючись на факти, можна зазначити що, немає даних, за допомогою яких була б можливість постійно та достовірно визначати основні аспекти міграційних процесів – їх розміри, країни призначення міграції, оцінка характеристики мігрантів, об'єми задіяних фінансових ресурсів, котрі перенаправляють до України мігранти тощо. Найбільш гостро ця проблема стосується нестачі інформації для належної можливості об'єктивної оцінки наслідків трудової міграції для суспільства та економіки. Як приклад можна привести, теперішній й очікуваний вплив трудової міграції на попит і пропозицію робочої сили на ринках праці, як на регіональних так і світовому, вплив міграції на матеріальну забезпеченість, на потенційні результати її впливу на соціальні програми, оцінка передумов та причин міграції, а також її термінів і одне з найголовнішого - чи може вона зумовити повноцінний виїзд до іншої країни, без подальшого повернення назад. На сьогодні всі дослідження вищеперерахованих факторів відносно інтелектуальної трудової міграції виконуються на фрагментарних даних, джерелом яких є спеціальні обстеження трудової міграції [1].

В Законі України «Про зовнішню трудову міграцію від 05 листопада 2015 року № 761-VIII» зовнішня трудова міграція має таке визначення як переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування, а трудовим мігрантом являється, відповідно, – громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену

законодавством цієї держави [1].

Об'єктами досліджень трудової міграції є точне визначення її професійно-кваліфікаційної структури. Можна сказати, що частіше всього, трудовими мігрантами стають — некваліфіковані або низько кваліфіковані працівники, зважаючи на те, що саме на подібний вид праці є найбільший попит у країн до яких іммігрують. Другим видом є — міграція висококваліфікованих кадрів, її можна визначити як: 1) міграція, що пов'язана з тим, що фахівців не влаштовує рівень матеріально-технічного та інформаційного забезпечення їх професійної діяльності (зазначимо, що при цьому в основному відбувається зміна робочого місця, однак не спеціальності, бо мігрантів притягує не лише можливість отримати кращу роботу, а також дістати покращені умови для праці та більш привабливу заробітну плату); 2) міграція працівників транснаціональних корпорацій (ТНК) та мультинаціональних корпорацій міжнародних організацій, що у зв'язку з специфікою цих організацій є змушеними періодично міняти своє місце роботи (це стосується лише географічного місця розташування). Останній вид трудової міграції це — інтелектуальна, тобто це, міграція вчених, викладачів вищих навчальних закладів, працівників науково-дослідних інститутів, що працюють переважно за їх професійною спеціальністю на основі короткотермінових чи довготермінових контрактів в країнах імміграції, де вони мають можливість отримати кращі умови праці і вищу заробітну платню, чим удома [39].

Отже, спираючись на наведену інформацію, можна зробити висновки, що трудовими мігрантами можуть бути такі люди як абсолютно не кваліфіковані працівники, так і висококваліфіковані або люди наукових професій, однак їх об'єднує те, що всі з них знаходяться в пошуках кращих умов праці і більшої заробітної платні за свою роботу в інших країнах, або намагаються досягнути кращої професійної реалізації за допомогою кращих умов.

Теперішня система міжнародної трудової міграції у всьому світі на сьогодні стикається з новими загрозами і проблема що виникають. Між тим, на даний момент ця система вже має можливості до модернізації і адаптації до теперішніх вимог глобального процесу міграції [43].

Відсутність відповідного контролю за міграційними процесами призводить до дуже упередженого відношення до іноземних мігрантів – коли людей майже прирівнюють до товару, який можна без лишніх зусиль імпортувати, при тому не маючи жодних додаткових зобов'язань або юридичної відповідальності за цих же людей. Подібне ставлення може дуже швидко розповсюджуватися не тільки між власниками бізнесу, а й також серед органів влади та її працівників. У таких випадках, система контролю міграційної політики стає звичайним "калькулятором", який обчислює лише кількість мігрантів, що одна зовсім не контролює їх забезпечення трудовими правами, а також їх асиміляція з місцевим населенням [43].

Якщо поглянути саме на трудову міграцію в Україні, а також звернутися до даних статистики, то можна звернути увагу на те що інформація не є втішною. Якщо говорити точніше, за попередній рік, посвідку на проживання в ЄС отримали 527 тисяч українців. Серед них 78% переїхали до Польщі, а 65% робили запит для того щоб працевлаштуватися. Саме через це явище деякі експерти пов'язують зростаючі цифри в українському безробітті. Це пояснюється посиленням трудової міграції – 9 млн українців знаходяться за кордоном на тимчасових роботах, ще близько 2 мільйонів – на постійних. І це якщо не рахувати нелегальних працівників. Про масштаби міграції можна судити за допомогою обсягів валютних переказів: 11,6 млрд доларів у 2018 році. В 2020 році за даними Міністерства фінансів України вони склали 11,8 млрд дол. США [15].

Спробуємо детальніше розглянути проблему інтелектуальної трудової міграції з території України. Під «інтелектуальною міграцією» ми розуміємо міграцію наукових і викладацьких кадрів високої освіти і кваліфікації, тих що реально і безпосередньо зайняті науковою діяльністю, а також її обслуговуванням. На сьогоднішній день існує дві основні, але цілком протилежні наукові концепції, що стараються знайти пояснення явищу інтелектуальної еміграції: 1) відповідно до концепції обміну знаннями й 10 досвідом (brainexchange) люди мігрують у пошуках нового місця праці з урахуванням своєї професії й кваліфікації; 2) у рамках концепції розтрати умів (brainwaste) інтелектуальна еміграція розглядається як чиста втрата для сукупного обсягу робочої сили країни експортера [7].

На сьогодні політика щодо міграції у різних країн світу ґрунтується на тому щоб привабити інтелектуального мігранта. Провідні держави світу підійшли до процесу формування економічної системи, шляхом у якому розвивається інтелектуальний продукт, з високими розумовими, аналітичними здібностями, навичками щодо своєчасної реакції на актуальні світові тенденції розвитку, такими що мають високий рівень самоорганізації, самоконтролю та моральності. Адже інтелектуальна особистість визначає конкурентоспроможність економічних систем, та виступає основою багатства та основним ключем до розвитку народів. Можливість економіки формувати і потім ефективно використовувати інтелектуальну особистість все більше визначає економічний розвиток країни та рівень життя та добробуту її громадян [5].

З іншого боку, на противагу політиці приваблювання інтелектуальних мігрантів, покликаної витягнути з країн, що розвиваються, інтелектуальні ресурси та використовувати їх для розвитку розвинутих держав, існують й значно інші тенденції. Деякі американські та європейські вищі навчальні заклади, що навчають іноземних студентів, також мають певні вимоги, наприклад такі, щоб після завершення терміну навчання, студенти повинні були повернутися на певний час на Батьківщину [23]. За допомогою таких методів, вони намагаються стабілізувати темпи розвитку країн, що розвиваються. В умовах всесвітньої глобалізації, такий підхід є не лише проявом лібералізму — залежність держав світу один від одної вимагає від лідерів міжнародних спільнот слідкувати за тим щоб всі країни, як сусіди, так і більш віддалені, розвивалися гармонійно. Інакше, негативні ефекти від відставання у розвитку деяких держав, можуть нашкодити усім іншим [23].

Проблема інтелектуальної міграції дуже активно обговорюється у науковому середовищі. Найбільш активну участь в реалізації інтелектуальної трудової міграції бере молодь, яка не бачить можливості для професійної самореалізації у своїй країні. Через дуже високі темпи інтелектуальної міграції, країну покидають найактивніші, творчі та інноваційні випускники університетів та академій, що призводить до значних втрат освіченої молоді [11].

Еміграція кадрів з високою кваліфікацією може надати можливість отримати

досвід організації бізнесу за кордоном, інвестицій, технологій, ідей та ін. Коли спеціаліст виїжджає за кордон, творчі люди, зазвичай, не розривають зв'язки із своїми родичами, колегами по роботі або друзями. Отже, якщо буде змога, можуть передати досвід відносно створення таких фірм за участю родичів чи друзів в Україні, створити дочірні філіали чи спільні підприємства, сприяти співпраці зарубіжних установ з вітчизняними, починаючи її з-за кордону [11].

Також, коли такі люди перебувають за кордоном, вони можуть створювати позитивну репутацію для України. Вони можуть допомагати просувати українські товари та послуги на іноземні ринки, підвищувати впізнаваність країни та її торгових марок за кордоном. Коли людина має намір легально емігрувати, вона часто прагне підвищити свою кваліфікацію, отримати досвід. Звісно не усім вдається емігрувати, але для того щоб отримати таку можливість, багато хто тяжко працює, а працедавці відповідно для того щоб їх втримати, повинні покращувати умови праці. Приблизні обсяги інтелектуальної еміграції з України є такими: щорічно емігрує 94-95 тис. фахівців, з них 5-5,5 тис. – науковці. Можна сказати що це кожен 25 фахівець. Відповідно анкетним опитуванням, більшість з них планує повернутися, проте часто виходить зовсім протилежне [11].

Багато українських трудових мігрантів вибирають країною еміграції Польщу, про це свідчать дані публікації "Міграція в Україні: факти і цифри", котру підготувала Міжнародна організація з міграції - Агентство ООН з питань міграції в Україні (МОМ) [24].

Наприклад, впродовж 2020 року було зареєстровано 1 млн 329 тис. заяв роботодавців з Польщі, щодо наміру працевлаштувати українського громадянина. За експертними оцінками, українська трудова участь в Польській економіці забезпечила їй за останні роки 13% її зростання [24].

За наданими даними, у 2020 році приватні грошові перекази до України нараховували \$11 млрд 888 млн. Крім того, у 2020 році Україна видала 12 тис. дозволів на імміграцію та 293,6 тис. дозволів на постійне проживання [24].

З огляду на сучасні політичні умови, проведення операції об'єднаних сил на сході країни та реабілітацію від економічного удару впродовж 2014-2015 років,

з'явилася тенденція до зростання еміграції, збільшення мотивації до знаходження роботи за кордоном та перетворення тимчасової трудової міграції на постійну, об'єднання сімей мігрантів у закордонних державах, на фоні збільшення кількості українці, які емігрували за кордон. Це може спричинити погіршення становища українців у зарубіжних державах, цілковиту втрату для України багатьох мігрантів та їх нащадків, а також їх інтелектуальних та трудових ресурсів, серйозне зменшення їх валютних надходжень. Незважаючи на ці проблеми, які спричиняє трудова і інтелектуальна міграція, держава на даний момент не є дуже активною у справі повернення висококваліфікованих мігрантів і студентів та сприянню їх адаптації та влаштуванню в українському суспільстві, заохочення поверненню їх матеріальних та трудових ресурсів назад на батьківщину. Не цілком використовується великий економічний та освітній потенціал як старих, так і нових, тобто тих, які створилися внаслідок трудової міграції, діаспор, що здатні за умови певної державної підтримки та співпраці з ними бути провідниками інтересів України за кордоном, сприяти розвитку міжнародних торгово-економічних та культурних зв'язків. Внутрішня міграція в Україні, яка могла б стати заміною зовнішній еміграції, відбувається незалежно від планів і програм місцевого та регіонального розвитку. В основному вона спрямована до найбільш зручних і високооплачуваних регіонів, з високим рівнем життя, насамперед столиці, а також формується з найбільш успішних і активних людей з сільських поселень та не прогресуючих регіонів, що значно зменшує перспективи їх розвитку, посилює відставання у розвитку певних регіонів. Враховуючи цю ситуацію що складається, привабливість України, як країни приймача мігрантів не є високою в порівнянні з іншими країнами, які приймають мігрантів. Причин для міграції в Україну не є багато, серед них виділяються прибуттям іноземних студентів та нечисленних працівників [40].

Отже, ми змогли визначити як з точки зору теорії розглядаються міграційні процеси в Україні.

1.2. Аналіз процесу інтелектуальної трудової міграції з України

Посилаючись на дані Державної служби статистики, за 2014 р. за кордон виїхали 42 кандидати та 7 докторів наук. З початку 2015 р. статистичні дані стосовно емігрантів-науковців не збираються Держслужбою статистики. Відповідно, державні органи замовчують одну з найважливіших проблем української трудової міграції [17].

Поміж держав, що є зацікавленими у залученні науковців з країн колишнього СРСР перше місце займає США, на другому місці розмістився Китай. Через значні темпи швидкого економічного росту ще низка країн потребує фахівці економістів, це Південна Корея, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Індонезія. Країни ЄС у цьому переліку посідають на десятому місці. Країни з високим рівнем розвитку, що входять до складу Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), до складу якої в основному входять члени „старої Європи”, є більш зацікавленими у професійних працівниках, коли в той же час, як нові члени ЄС є більш зацікавленими в низько кваліфікованих робітниках. Проте, можливість отримання громадянства у багатьох країнах ЄС є досить складним процесом [41, с.98].

Розглянемо головні чинники інтенсифікації міграційних процесів в умовах глобалізації та регіоналізації (рис. 2.3).

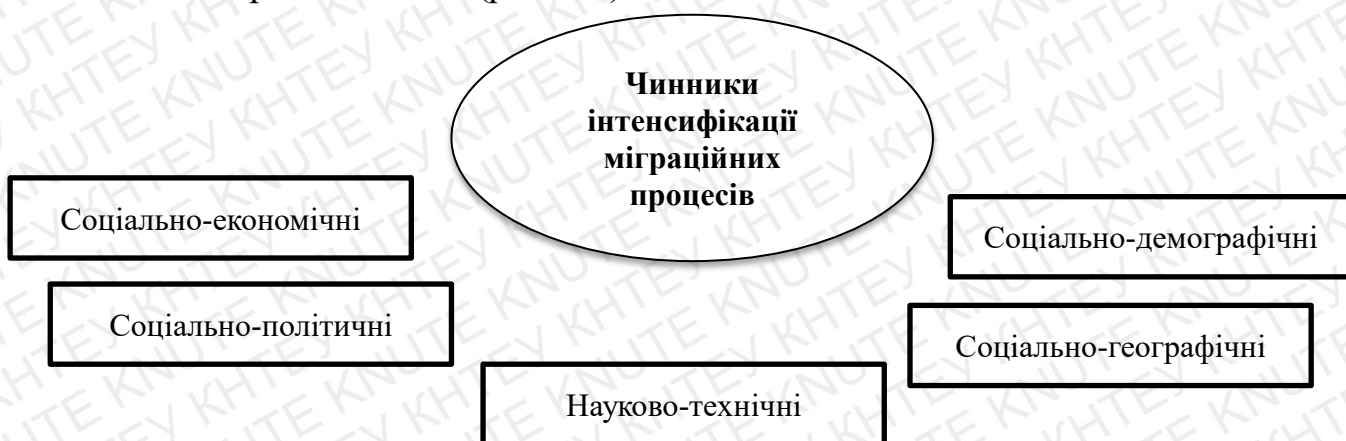

Рис. 1.1. Чинники інтенсифікації міграційних процесів

Джерело: розроблено автором на основі: [37, с. 309-310]

Інтелектуальна міграція – являється дуже розповсюдженою у сучасному світі. Вона має не лише позитивні, а й негативні фактори впливу на країну. Більшість

країн, а особливо країни що розвиваються, мають бути зацікавлені у збереженні своїх інтелектуальних кадрів та фахівців, а для того щоб досягнути цього, необхідно розвивати та створювати кращі економічні та соціальні умови для більш ефективної діяльності науковців в Україні [41, с.98].

Що стосується зовнішньої міграційної політики, вона повинна сприяти підтримці безпеки країни, збільшенню її економічного розвитку та потенціалу, а також зростанню рівня життя населення. Отже, одним із найбільш важливих питань, що постає перед Україною, можна назвати національну безпеку країни. Передбачувані ускладнення, пов'язані з процесами імміграції, що можуть нести загрозу національній безпеці України, можна в цілому охарактеризувати як відсутність належних засобів та механізмів інтеграції у різні сфери публічного та соціального життя (медичну, освітню, економічну, культурну тощо) біженців та інших потенційних категорій іммігрантів в Україні. Наприклад, на сьогодні досі не реалізована належна система забезпечення біженців робочими місцями, не введений в дію та не розроблений механізм їх реінтеграції в суспільство, який міг би надалі чітко визначати їх суспільну роль у майбутньому. Досі не вирішена проблема з повним дотриманням їх прав людини, що призводить до певної маргіналізації іммігрантів в Україні. Існує тенденція що багато з них знаходить роботу у тінювих секторах економіки, а їхня низька соціально-правова захищеність призводить до зростання корупції та можливого зловживанням службовим становищем посадових осіб усіх рівнів [41 , с.98].

Майже не приділяється увага одним з найважливіших напрямків реалізації міграційної політики, а саме: належному регулюванню інтелектуальної трудової еміграції громадян та імміграції іноземних кадрів будь якої кваліфікації, опираючись на їх об'єми та соціальне й економічне значення в цілому для держави [42, с. 187].

Важка ситуація сучасного демографічного становища в Україні підсилюється поступовим збільшенням кількості мігрантів зі Сходу, які не є статичними та які важко урегулювати. Можливість передбачити зміни в міграційних процесах - їх причини, регулярність, напрямок – дасть можливість уникнути їх деструктивних

наслідків та надасть можливість скористатися їх перевагами. Це допомагає вирішенню проблеми у ефективній роботі механізмів регуляції цих процесів, що буде сприяти підвищенню продуктивності державного управління соціального та економічного розвитку на всіх можливих рівнях правового регулювання [42, с. 187].

Однозначна необхідність постійного втручання державних структур в діючі міграційні процеси є очевидною, однак заходи які застосовує держава ні в якому разі не повинні бути лише заборонного характеру, адже це може призвести до збільшення об'ємів притоку нелегальних мігрантів та посилення напруженості й негативного ставлення до них в суспільстві [42, с. 187].

Основним фактором стримування глобальних міграційних процесів можна назвати «динамічний розвиток економіки, покращення соціальних умов та гарантія безпеки громадян, реалізація громадських прав та свобод» у країнах-донорах глобальної міграції [42, с. 187].

Можна зазначити, що міграційна політика держави в процесі її запровадження стосується усіх сторін життя у суспільстві. У ідеальному вигляді та реалізації вона повинна бути цілісною, системною, організованою, та мати правове забезпечення, бо складається з таких складових країни, як то: рівень цінностей та потреб соціуму, груп людей, їхнього рівня життя (рівень доходів, розвиненість соціальної інфраструктури, в першу чергу, житловий потенціал і система зайнятості населення) [8].

Міграційні потоки мають високий вплив на соціальний та політичний стан держави, а також на національну ідентичність його громадян, систему внутрішньодержавних відносин і політичну культуру, на потенціал людського ресурсу, що може визначати роль і місце країни на зовнішньополітичній арені [8].

Якщо розглядати наслідки трудової міграції, необхідно враховувати перспективи які виникають внаслідок неї. Анкетування та соціологічні дослідження доводять, що на проживання за кордоном орієнтується більша кількість осіб, що мають певний минулий досвід трудової міграції, аніж ті, у кого такий досвід відсутній, а серед заробітчан – це притаманно тим мігрантам, які перебували регулярно і довше за кордоном [8].

На даний момент вченим не вдалося дістатися єдиного висновку про наслідки інтелектуальної міграції для країн-донорів (рис. 2.1).

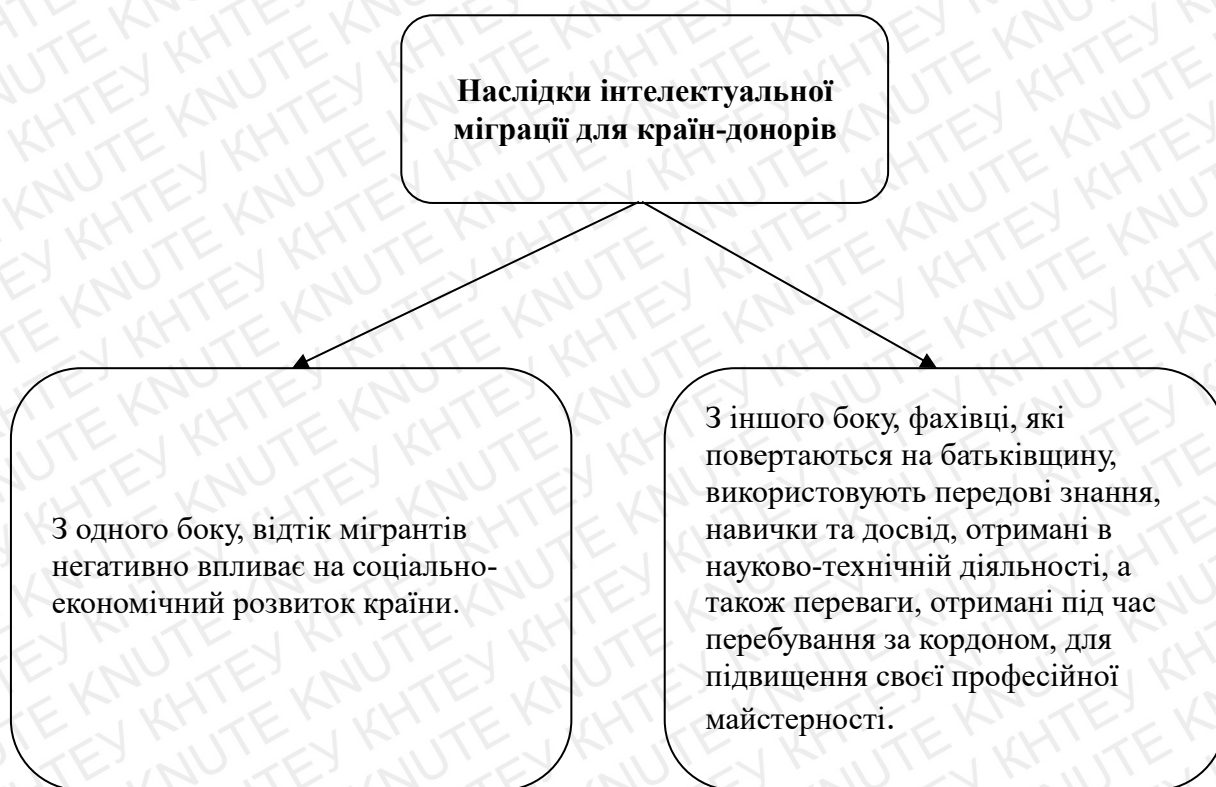

Рис. 1.2. Наслідки інтелектуальної міграції для країн-донорів

Джерело: розроблено автором на основі: [6]

Трудова міграція може бути причиною, що підвищує ризики еміграції. Потенційно, велика кількість тимчасових поїздки на періодичні заробітки можуть в подальшому вилитися для України у значні втрати населення. Поміж тим, ця можливість стає все більш реальною з збільшенням термінів емігрантських поїздки, покращення соціальних і правових умов для мігрантів у країнах реципієнтах, покращеною адаптацією та інтеграцією українського населення за кордоном, внаслідок чого покращуються їх умови проживання та кількість зароблених грошей. На це також значною мірою впливає міграційна політика високо розвинутих європейських країн (Німеччини, Італії, Великобританії, Франції), які на даний момент переживають демографічну кризу, і намагаються створити сприятливі умови для трудової (зокрема, інтелектуальної) міграції громадян України. На додачу імміграційний прилив з європейських країн-сусідів (у тому

числі з України) є найбільш прийнятним для ЄС, враховуючи історичну, культурну, релігійну спорідненість, менші правові ризики, а також кошти витрачені на інтеграцію іммігрантів [8].

Також особливу увагу потрібно приділити соціально-психологічним чинникам що впливають на прийняття рішень стосовно імміграції. У людей що певний час перебували за кордоном, що мають досвід проживання там та праці у розвинених країнах, можуть змінюватися їх смаки та фактори що спонукають їх до праці, виникає новий стиль життя, який тяжче досягнути працюючи на вітчизняному ринку праці. На соціальному рівні громади, міграція стає загальноприйнятою нормою поведінки і не викликає жодних питань. Фактори, які викликають міграційні процеси, можуть перетворюватися в цінності спільноти. Міграція може ставати певною нормою, чимось обов'язковим серед певних громад. Якщо людина не прагне спробувати здійснити міграційну поїздку, вона може сприйматися не так як всі, виглядати недалекоглядною [8].

В умовах економічних перетворень в Україні міграція населення є одним з найважливіших факторів. Загроза для України полягає в тому, що кількість українських іммігрантів, у тому числі нелегальних (як правило, низькокваліфікованих), зростає. З кожним роком висококваліфіковані працівники шукають кращу роботу за кордоном і залишають рідні міста, що призводить до зниження загальної якості людського капіталу. Міграція має як негативну, так і позитивну сторону для економіки країни-донора. Найбільша загроза – відтік інтелектуального потенціалу. Проблема стала більш серйозною через відсутність чіткої політики щодо повернення емігрантів в Україну. Вирішення проблем інтелектуальної міграції знань полягає не стільки у формуванні чіткої міграційної політики, скільки у покращенні соціально-економічних умов населення [12].

Отже, можемо зробити висновки, що питання міграції є важливим для кожної країни. Міграційні потоки впливають на соціальний та політичний стан держави, систему внутрішньодержавних відносин, потенціал людського ресурсу та ін.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи можна сказати, що було досліджено теоретичні підходи до міграційних процесів на території України, та за її межі.

Дано визначення поняттям міграції та написано теоретичну базу правового забезпечення процесів міграції.

Розглянуто фактори які можуть збуджувати ці процеси.

Вплив економіки, політики та соціальних уставів на міграційну політику країни.

Наведено приклади з анкетувань та соціологічних опитувань, котрі показують що на даний момент питання є гостро актуальним і потребує розвитку, оскільки ці процеси є постійними і їх не можливо зупинити, а також значна частина заробітчан не має достатнього рівня правового забезпечення, коли емігрує до інших країн або виїздить туди на певний термін, особливо якщо метою поїздки є працевлаштування.

Більш детально було звернено увагу на процеси інтелектуальної трудової міграції, на її види та на її стан на сьогоднішній день.

Зроблено висновки щодо бажаних векторів розвитку видів інтелектуальної трудової міграції.

Зібрано дані щодо основних причин міграції висококваліфікованих кадрів та науковців.

Проаналізовано основні фактори цього процесу, та зроблено висновки.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ

2.1. Оцінка масштабів інтелектуальної трудової міграції з України

Щодо України, то міграція знань має негативний вплив, оскільки відтік наукових кадрів знижує рівень продуктивності праці, що призводить до зниження рівня конкурентоспроможності країни на світовому ринку [6, с. 225].

Негативні наслідки інтелектуальної міграції негативно впливають на демографічну ситуацію країни. Для того, щоб знайти роботу, освічена молодь виїжджає за кордон, як результат: старіння нації, народжуваність зменшується, а смертність зростає. Все це може призвести до серйозної демографічної кризи в країні. Демографічний фактор слід розглядати як один із вирішальних чинників забезпечення стабільного розвитку країни. Сприятливі демографічні умови збільшують обсяги трудових ресурсів, що впливають на величину валового національного доходу [6, с. 225].

До позитивних наслідків відноситься процес «мозкового кровообігу». Знання та досвід, набуті мігрантами під час роботи в розвинених країнах світу, використовуються в соціально-економічному розвитку країни. Крім того, тимчасова відсутність студентів і науковців для участі в дослідженнях і проектах, сприяє інтеграції України у світові науково-технічні та освітні кола [6, с. 225].

Наразі на міжнародному ринку праці Україна посідає одне з провідних місць серед країн-донорів інтелектуальних ресурсів і фактично бере участь у розвитку світової економіки. Як суперечливе та неоднозначне явище, інтелектуальна міграція потребує регулювання конкретними заходами. Для регулювання міграційного процесу необхідно здійснювати міжнародно-правове регулювання з урахуванням глобальних інтересів міжнародного співтовариства, об'єктивних можливостей різних країн та особливостей розвитку населення [6, с. 226].

Якщо звернутися до більш конкретних статистичних даних стосовно країн призначення Української еміграції, за даними проведеного дослідження Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні (далі – МОМ), у 2014 – 2015 р. на ці країни припадає приблизно 80% загальних потоків короткострокових

та довгострокових трудових мігрантів із України [39, с. 81]

Проаналізуємо основні країни призначення трудових мігрантів з України (рис. 2.2).

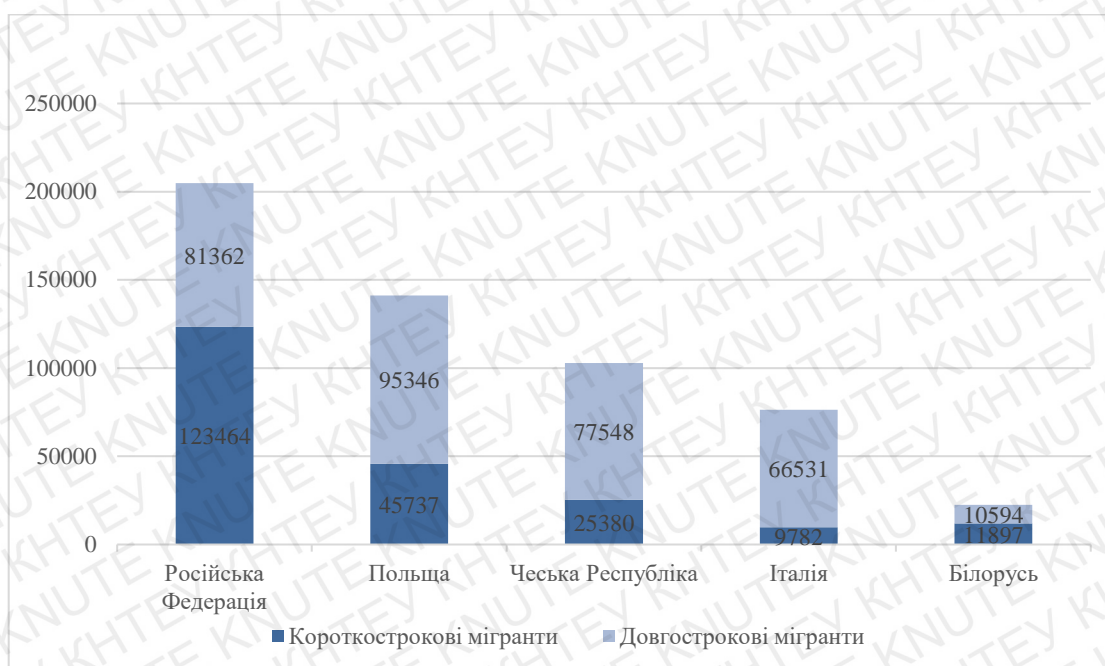

Рис. 2.1. Основні країни призначення трудових мігрантів з України станом на 2020 рік

Джерело: розроблено автором на основі: [39]

Опираючись на ці дані, можна сказати, що основними факторами кількісних обсягів трудових міграцій можна називати віддаленість, ємність ринків праці потенційних країн, а також особливостей менталітету їх населення (найбільша кількість трудових мігрантів виїжджає до сусідніх слов'янських країн, в котрих спостерігається більший соціально-економічний розвиток). Відповідно до цього при трудовій міграції жителі котрі живуть близько кордонів України найчастіше всього обирають сусідні до їх області країни. Для деяких трудову міграцію, можна назвати певною альтернативою повноцінному переїзду за кордон, або ж певною підготовкою до цього адже, чим більший час трудовий мігрант проводить за кордоном, тим більшою є вірогідність того, що одного дня він не захоче повертатися назад [36].

Можливими вирішеннями є, з точки зору сприяння сталому розвитку регіонів України, виконання певних заходів, а конкретніше – внутрішніх, таких що направлені на макроекономічну стабілізацію, а також оздоровлення економіки

(створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо), і зовнішніх, що повинні забезпечити захищені законом та гарантовані форми виїзду працівників за кордон та можливість спокійно повернутися в будь який момент, і захист їх прав не лише щодо виїзду туди, а й також захист їх прав за кордоном і повна правова підтримка [36].

Кожного року чисельність українських трудових мігрантів росте. На даний момент Україна вважається однією з найбільших постачальниць людських ресурсів в світі. Проблемою є те, що в державі не ведеться чітка статистика громадян, які перебувають за кордоном і більшість оцінювань є лише анкетними і експертними, але не регулярними. Відсутні також справжні дані щодо обсягів міграції. Це викривлює картину міграційних процесів в Україні, перешкоджає їх легкому регулюванню і вимагає більшої уваги уряду до цієї проблеми, що і визначає перспективи подальших досліджень [36].

Розвинуті держави світу, натомість готові на все можливе, задля забезпечення притоку висококваліфікованих кадрів та для того щоб підсилити свої можливості прискорення і отримання інтенсивного розвитку країни за рахунок зовнішньої міграції. На даний момент, міграційна політика провідних країн світу ґрунтується на принципі «заохочування чужого інтелекту». Для прикладу, політикою США на державному рівні є залучення іноземного інтелектуального капіталу і максимальне використання його ресурсів. Враховуючи такий підхід, багато вищих навчальних закладів в США запрошують талановитих студентів з різних країн на навчання, надають освітні послуги, пропонують гранти, стипендії, а також можливе подальше надання робочого місця та подальшу перспективу проживання в США. Ґрунтуючись на міжнародних дослідженнях, близько 60 % усіх, хто закінчив аспірантуру/докторантуру і на даний момент мають робоче місце в США, перебувають та проживають там маючи візу [35, с. 11].

Багато країн Європи також впроваджують подібну політику, отримуючи інтелектуальні кадри за дешево. Основними мотиваторами, за допомогою яких вони закликають основну кількість українських науковців, спеціалістів та студентів, українські дослідники виділяють створення комфортного середовища для

провадження наукової активності та започаткування міжнародних програм на тему обміну інформацією задля підвищення кваліфікації фахівців [6, с. 225].

Одна з основних причин, яка зазвичай приваблює іноземних студентів, є безкоштовне навчання у вищих навчальних закладах або дуже низька оплата за це. Серед країн які пропонують такі умови студентам можна перерахувати Німеччину, Чехію та частково Францію [35, с. 15].

Оцінюючи міграцію науковців, а саме докторів та кандидатів наук, — Я. Петрова зазначає, що вона розділяється практично рівномірно як між країнами сусідами так і між далекими зарубіжними державами. Близько мігрантів науковців емігрували до країн СНД і Балтії, інші — в Ізраїль, США, Німеччину, Канаду, Францію. Найбільша кількість вчених з званням докторів — 42,2 % — станом на 2007 рік виїхали до Російської Федерації. Такі ж приблизні пропорції мають тенденцію підтверджуватися в тому числі в міграційних потоках молодих науковців. Якщо говорити про ближні Європейські країни, то вибір зазвичай робиться на користь Угорщини, Польщі, Чехії [27, с. 128]. При цьому фахівці з гуманітарними спеціальностями частіше всього орієнтуються на країни Західної Європи, а технічного спрямування — на еміграцію до США [27, с. 130].

Опираючись на наявні статистичні дані за 1996–2012 роки, зібрані центром CEDOS, є можливість детальніше вивчити об'єми міграції українських науковців до конкретних країн. За цей період до США виїхали 183 доктори та 354 кандидати наук; до Російської Федерації — 212 докторів та 298 кандидатів наук; до Ізраїлю — 94 доктори та 275 кандидатів наук; до Німеччини — 53 доктори та 213 кандидатів наук; до Канади — 14 докторів та 103 кандидати наук; до Польщі — 37 докторів та 30 кандидатів наук [35, с. 11].

Інколи у них вдавалося зайняти відповідні місця у структурах місцевої науково-освітньої діяльності. Для прикладу, в Німеччині з 2005 до 2011 року загальна кількість українських професорів, наукового та художнього персоналу зросла на 81,7 % — з 431 до 783 осіб [35, с. 13].

На початку 2000–2010 рр. саме Польща стала країною в яку мігрувала значна кількість молодих українців. За період 2009–2013 рр. кількість студентів в

польських вищих навчальних закладах виросла приблизно в п'ять разів — з 2,8 до 14,9 тис. осіб [10].

У 2016 році кількість українських студентів, що отримували вчений ступінь в польських вищих навчальних закладах, нараховувала більше ні 30 тис. осіб, отже виросла за 3 роки вдвічі. Темпи приросту серед мігрантів які їхали в Польщу на навчання становили до 50 % на рік. Ці ж показники були досить високими у Канаді, наближаючись до значень у 22–27 %. Якщо порівнювати з 2013 роком, то кількість українських студентів в цій державі також виросла у два рази. Однак в даному випадку ці цифри складають лише 3 тисячі студентів станом на 2015–2016 навчальний рік. Яскраво вираженою є тенденція до збільшення української інтелектуальної міграції до Італії та Чехії. Якщо в 2013–2014 роках темпи зросту трималися на відмітці в 10 %, то за два роки вони змогли виросли до показника в понад 20 %. Водночас, стабільною і без різких змін цифр (9–9,5 тис. осіб) залишається кількість українських студентів в Німеччині [10].

Великої популярності набув виїзд молодих людей за кордон для здобуття вчених ступенів, а саме докторських та кандидатських. Для наочного прикладу можна поглянути на статистику україно-американських відносин у цій сфері. В період за час з 1997 по 2011 рр. в США здобули відповідні наукові ступені 733 українських громадянина, при цьому пік припав на 2007 (74 особи), 2009 (81 особа) та 2010 (72 особи) роки [35, с. 12].

В географічному плані українські громадян в процесах інтелектуальної міграції демонструють певну специфіку цього явища у порівнянні із загальними напрямками зовнішньої міграції українців. В цьому виді міграції можна прослідкувати декілька конкретних довготривалих міграційних потоків за межі нашої держави. Якщо говорити про науковців, вчених та фахівці, то перш за все мова йде про виїзд до розвинутих країн Заходу, у яких українські науковці намагаються отримати кращі умови праці для побудови своєї кар'єри та реалізації своїх творчих проєктів. Це додає позитивні речі до цього негативного явища — завдяки цьому українські вчені мають змогу краще і легше долучатися до світового співтовариства та західних цінностей [35].

Отже, Україна посідає одне з провідних місць на міжнародному ринку праці, серед донорів інтелектуальних ресурсів. З кожним роком кількість мігрантів збільшується.

2.2. Фактори, що впливають на інтелектуальну трудову міграцію з України

Оскільки процес глобалізації поширюється по всьому світу, трудова мобільність значно зросла. Основним проявом цієї мобільності є міграція трудових та інтелектуальних ресурсів всередині країни та між різними країнами. Сьогодні трудова міграція не лише зменшує пропозицію робочої сили на українському ринку праці, а й знижує її якість. В умовах розвитку міжнародних економічних відносин набуває поширення міграційний процес, характерною його складовою є інтелектуальна трудова міграція. Міграція знань становить особливу загрозу соціально-економічному розвитку країни. Одним із важливих чинників економічного і соціального прогресу є збереження національних науково-технічних кадрів, тому описані вище процеси є небезпечними для країни [6, с. 223].

Питання, пов'язані з процесом міграції, є дуже актуальними і потребують детального вивчення. Особливо це стосується основного напрямку та масштабів міграції, а також причин міграції знань та її впливу на економічний, соціальний та демографічний розвиток країни [6, с. 223].

Окрім молоді, яка емігрує навчатися за кордон, з України виїжджають високоосвічені люди, які мають по декілька вищих освіт. Важливу складову інтелектуального ресурсу країни складає молодь. Зважаючи на досить слабкі можливості гідного працевлаштування молоді в Україні та дуже низьку заробітну платню початківців, думки щодо еміграції серед молодих українців є досить поширеними — посилаючись на дані соціологічних служб, від 56 % представників цієї категорії респондентів не відмовилися б емігрувати за кордон [21, с. 15]

Основними причинами зростання з кожним роком поширеності української інтелектуальної міграції є (рис.2.4):

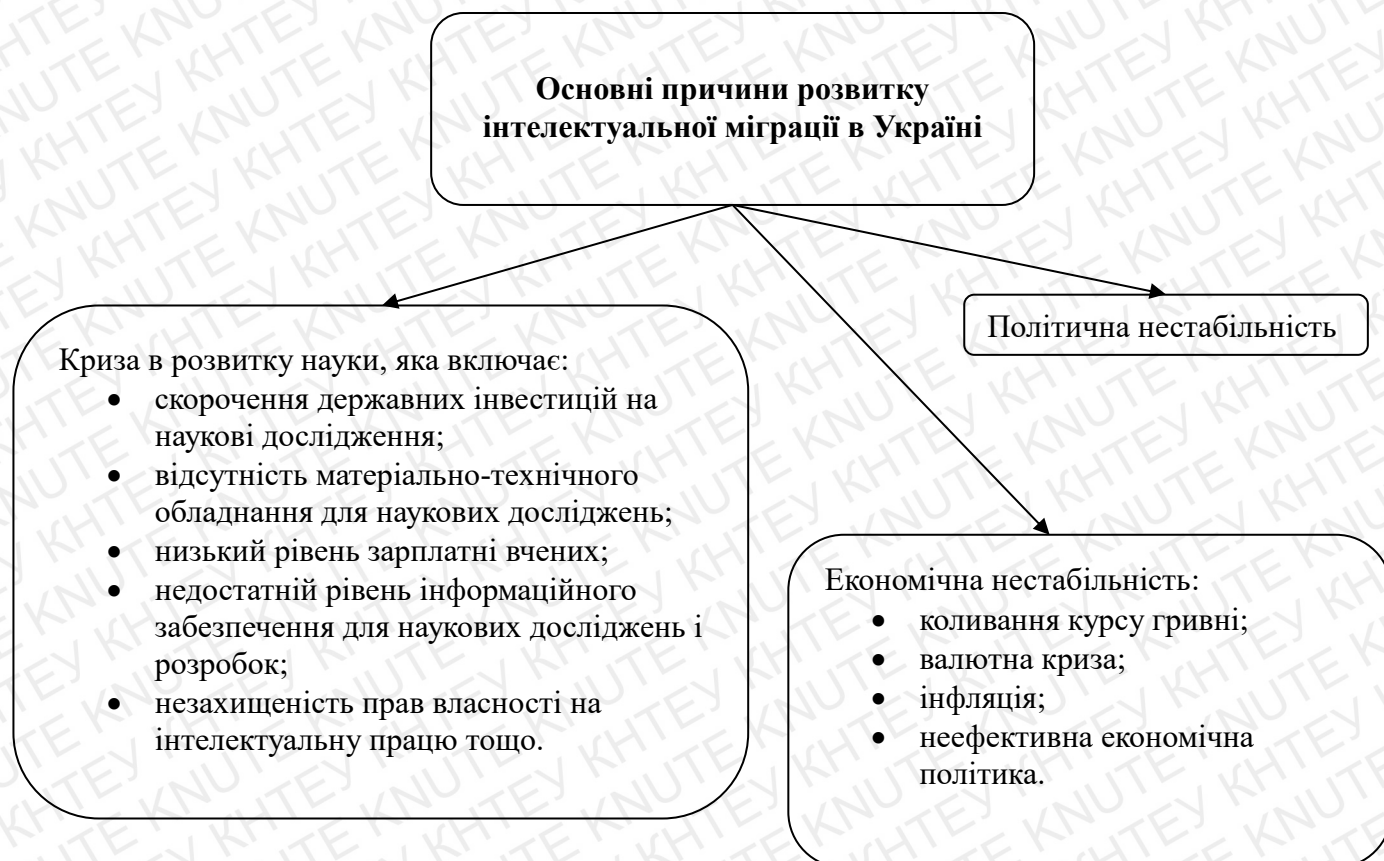

Рис. 2.2. Основні причини розвитку інтелектуальної міграції в Україні

Джерело: розроблено автором на основі: [3]

Також причинами інтелектуальної еміграції можна назвати такі речі як: не високий рівень життя серед інтелектуальної трудової сили, яке спонукає шукати можливості заробітку там, де подібна праця оплачується краще; не можливість захистити права власності на продукти інтелектуальної праці, грошові, інформаційні та подібні перешкоди, що заважають спілкуванню з колегами за кордоном ; проблеми з доступом до наукових центрів, для молодих перспективних вчених; часті розпади наукових об'єднань; факт того що наука вважається не престижною, а також низька оцінка суспільством соціальної значимості інтелектуальних трудів [32].

Розглядаючи це з соціально-психологічної точки зору, інтелектуальну міграцію можна визначити як переміщення вчених з однієї країни в іншу, котре передбачає збереження його статусу і продовження професійної діяльності, однак українські вчені, які покидають межі країни не завжди продовжують працювати за

кордоном в ролі наукових співробітників. Багато з них залишає свою країну і свої місця праці взагалі не для того щоб влаштуватися на роботу за спеціальністю. Ці фактори наштовхують на думку про те, що значна кількість вчених, що покидають межі рідної країни, можуть покидати свої професії, не використовуючи свій науковий потенціал. Також, треба враховувати те, що для вчених-мігрантів можливість реалізації власного креативного потенціалу, а також визнання їх наукових досягнень можуть значити не менше чим обсяг заробітної платні. Отже і для цього виду трудових мігрантів України є велика проблема професійної самореалізації, та затребуваності [2].

Після отримання можливості безвізового в'їзду до європейських країн, велика кількість українців прагнула скористатися такою можливістю, адже, як уже було зазначено, рівень заробітної плати у більшості Європейських країн перевищує український майже в 3 рази. Одним з факторів, таких поривів українців їхати працювати до країн Європейського Союзу це те, що у ЗМІ постійно активно розповідають та залишають хороші відгуки про ці країни, які успішно приймають і інтегрують мігрантів з України [33].

Не менш значущою є ситуація на ринку праці, а саме рівень безробіття, а також кількість та якість наявних робочих місць. Нажаль об'єктивно оцінити інформацію дуже важко, оскільки присутня наявність прихованого безробіття. Тому, фактори явного та прихованого безробіття – це безумовно ті речі, що впливають на збільшення кількості трудових мігрантів що їдуть за кордон. Не менш значним фактором є розмір заробітної плати. У зв'язку з недостатньою оплатою праці, працівники змушені покидати рідну країну у пошуках гідної оплати праці. Теперішній прожитковий мінімум, який розраховується і націлений на мінімальні розміри споживання людиною будь яких матеріальних благ та послуг окрім життєво необхідних, не може забезпечувати нормальне відтворення робочої сили, через те що не може врахувати повний набір товарів та послуг, що потрібні для задоволення матеріальних та культурних проблем. У разі обмеження кризовим періодом економіки, його слід розглядати лише як тимчасовий соціальний орієнтир [33].

Політичні причини частіше всього бувають тоді, коли річ іде про вимушений

процес еміграції, у тому числі той що спричиняє потоки біженців. Серед видів політичних причин еміграції можна виділити етнічні внутрішньодержавні конфлікти та громадянські війни, на основі класових, регіональних, ідеологічних суперечностях чи боротьбі за владу [33].

Серед освітніх причин можна виділити бажання навчатися за кордоном, отримати вищу освіту або статус кандидата або доктора, серед спеціальностей які не є доступними в Україні, задля того щоб підвищити свій рівень кваліфікації, покращити навички володіння іноземною мовою, задля того щоб надалі використовувати набути знання для роботи на батьківщині чи за кордоном. Ще одною можливою причиною еміграції може бути також туристична поїздка задля розширення свого світогляду або просто для звичайного відпочинку в іншій країні, хоча їх можна також частково вважати і причинами імміграції [33].

Серед особистих причин можна виділити прагнення до особистої самореалізації та пошуків зручної для себе обстановки, що проявляються у цікавій роботі, комфортному кліматі, добре організованому і зручному побуті, та іншим речам що можуть імпонувати цій особі. Це зачіпає можливості самореалізації, які могло б бути дуже важко досягнути без процесу еміграції.

Отже, основними причинами розвитку інтелектуальної міграції в Україні є: економічна нестабільність; політична нестабільність; кризові явища в розвитку науки.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі було визначено потенційні наслідки міграційних процесів для України та інших країн приймачів, включаючи як зовнішні так і внутрішні процеси еміграції та імміграції. Розглянуто процеси трудової міграції низькокваліфікованих кадрів, а також інтелектуальну трудову міграцію вчених та фахівців.

Досліджено та вказано основні країни призначення трудових мігрантів за період останніх років. Названо найбільш привабливі країни для людей які їдуть навчатися або проводити наукову діяльність. Досліджено причини через які ця

категорія людей легко піддається міграційним процесам.

Наведено розрахунки темпів прискорення міграційних процесів, та дані щодо збільшення українців у зарубіжних країнах.

Названо причини й фактори що впливають на інтелектуальну трудову міграцію, а також роль світових глобалізаційних процесів у всьому цьому і як вона спонукає до росту міграційну мобільність.

Визначено, та більш детально розглянуто чинники інтенсифікації міграційних процесів. Визначено масштаби та основні напрямки трудової міграції на даний момент.

Досліджено чому саме молодь є рушієм інтелектуальної трудової міграції в Україні, а також проаналізовано які саме країни та з яких причин обирають молоді люди коли мігрують.

Проаналізовано державний ринок праці, та визначено як безробіття впливає на процеси трудової еміграції. Розглянуте як явне, так і приховане безробіття, та те як прожитковий мінімум та мінімальна заробітна платня мотивують людей до виїзду до іншої країни.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ УРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ

3.1. Розробка комплексу заходів щодо урегулювання інтелектуальної трудової міграції з України

Міграція знань властива майже кожній країні, особливо тим, де попит на високоосвічених фахівців значно нижчий від їх пропозиції. У цьому випадку країни стають так званими донорами знань, оскільки значна частина їх високоосвічених громадян зазвичай мігрує до економічно розвинених країн.

На сьогоднішній день імміграційна політика багатьох розвинених країн базується на принципі заохочення та залучення освічених іммігрантів.

Високорозвинені країни формують економічну систему шляхом розробки інтелектуальних продуктів, які мають розвинені можливості мислення та аналізу, можуть своєчасно реагувати на сучасні глобальні тенденції розвитку, мають високий ступінь самоорганізації, самоконтролю та моральності [6].

Інтелектуальна особистість визначає конкурентоспроможність економічної системи, та є основою багатства людей, а також є ключовим ресурсом для розвитку. Здатність економічного творення та ефективного використання високорозвинених особистостей дедалі більше визначає економічний розвиток країни та добробут громадян. Соціально-економічний прогрес будь-якої країни залежить від створення необхідних умов для формування знань, ідей, інформації та від здатності державних інституцій ефективно їх засвоювати [6, с. 224].

Високорозвинені країни не лише дбають про зростання та якість власного інтелектуального капіталу, створюють науково-технічні парки та лабораторії, інвестують у розвиток навчальних і науково-дослідних установ, а й активно формують попит на іноземних спеціалістів [6, с. 224].

Розглянемо варіанти стабілізації процесу інтелектуальної трудової міграції. У доктрину протистояння «відтоку мізків» входять такі напрямки впливу на суспільство: міграційний менеджмент, що означає встановлений урядом і чітко визначений режим в'їзду та виїзду; процес залучення діаспор до розвитку в

напрямку інтересів країни; а також внутрішньої політики, що є направленою на демократизацію та покращення економічних процесів в країні [31].

Однозначно, процеси зовнішньої трудової міграції вчених та фахівців в часи глобалізації світу зупинити не реально, тому за мету нашої держави можна поставити – використання вище зазначеного процесу з максимальною користю та ефективністю для суспільства та держави. Для того щоб це реалізувати, необхідно вводити ефективні механізми що дозволять вільно циркулювати потоку мігрантів, а саме – перетворювати остаточну міграцію на тимчасову або короткострокову [31].

У правовому сенсі доцільними можна назвати введення таких змін як:

- продовжувати роботу над удосконалення нормативно правової бази та системи розвитку та збільшення оплати праці наукових працівників;
- дотримання умов і принципів Європейської хартії дослідників та Кодексу працевлаштування наукових працівників.
- запровадження стимулів у сфері оподаткування інвесторів наукової діяльності та надання більшої змоги до стимулювання вітчизняного бізнесу до можливості розвитку і реалізації з подальшим використанням наукових розробок українських учених;
- у правових актах, котрі регулюють правовий статус науковців, приділяти значно більше уваги підтримці наукової діяльності та розвитку кар'єри молодих фахівців та вчених;
- приділяти значно більше уваги створенню умов та розвитку наукової діяльності в регіонах та в навчальних закладах, з метою збільшення кількості молодих спеціалістів [31].

Теперішня політика, яка проводиться державою у сфері зовнішньої трудової міграції спрямована на такі речі як: запровадження методів ефективного державного регулювання та контролю за процесами міграції; надання повного соціального та трудового захисту усім мігрантам та їх сім'ям без виключення; створення відповідних умов, щоб мігранти мали можливість повернутися на батьківщину і продовжувати працювати на користь суспільства [20, с. 213].

Створення та впровадження державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції в рамках своїх повноважень забезпечують Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [20, с. 213].

Закордонні дипломатичні установи, а також будь які інші служби повинні повністю сприяти трудовим мігрантам, включаючи питання щодо прийому громадян, надання безоплатної нормативно-правової допомоги з консульських питань та надання всієї потрібної інформації стосовно іноземного та міжнародного права по будь яким виниклим питанням [20, с. 213].

Також, важливим є врахування регіональних особливостей трудової міграції, яке має братися за основу при розробці регіональної міграційної політики [20, с. 213].

Для забезпечення ефективної міграційної політики доцільно проводити системні опитування національного рівня, які допоможуть виявити та визначити просторову мобільність населення [4, с. 106]. Найбільшим попитом на закордонних ринках користуються спеціалісти з наукових дисциплін, які визначають тенденції розвитку науки та техніки [26, с. 73].

Держава має працювати над питанням поліпшення міграційних процесів, оскільки вони можуть призводити до втрат населення у найбільш активному віці [22, с. 19].

До позитивних результатів інтелектуальної мірації можна віднести послаблення напруженості на ринку праці та підвищення економічної активності раніше неактивного населення (більшість жінок-мігранток, із країн, що розвиваються, не працювали на батьківщині; молоді люди, які навчаються, стикаються з тими ж проблемами) [25, с. 44].

У довгостроковій перспективі виїзд за кордон найбільш здібної та освіченої робочої сили стримуватиме потенціал для економічного зростання України. Крім того, масштабна трудова міграція спричинить багато соціально-демографічних проблем, зокрема кризу солідарної пенсійної системи, поширення соціальних сиріт у сім'ях трудових іммігрантів, сімейні невдачі тощо [25, с. 44].

Інтелектуальна міграція являється складним явищем, яке неоднозначно впливає на соціально-економічний розвиток країн-донорів та країн-реципієнтів [18, с. 13].

Україна має сформулювати політику в галузі знань так, щоб знання, винаходи та розробки вітчизняних вчених служили насамперед розвитку економіки країни, а не інших країн [14, с. 613].

Стабільна та приваблива Україна – найкраще рішення для мінімізації негативного впливу відтоку кваліфікованих кадрів та стимулювання повернення висококваліфікованих кадрів. Регулювання інтелектуальної міграції у вищезазначених сферах у поєднанні з процесом ринкової саморегуляції може стабілізувати ситуацію її проявів, стимулювати розвиток національної економіки, підвищити якість людського капіталу, підвищити продуктивність праці, підвищити якість життя населення [14, с. 613].

Ефективним механізмом протистояння міграції має виступати інтегрована міграційна політика, що має здійснюватися спільно між різними країнами світу, тими, які піддаються напливу глобальної міграції, і тими, що сприяють відпливу свого людського ресурсу в інші країни світу. Така політика має подвійні завдання. По-перше, вона має бути спрямована на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків, по-друге, основним завданням цієї політики має стати «система міграційної фільтрації», яка б забезпечувала ідентифікацію міграційних потоків, що, у свою чергу, дасть змогу чітко визначити: приймати чи не приймати їх на території окремої національної держави, а головне, якщо приймати, то якою мірою їх адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави [13, с.14].

Для зменшення масштабів інтелектуальної міграції країна має завжди спрямовувати політику на розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу [рис 3.1].

Комплекс заходів спрямування політики щодо ефективного використання інтелектуального потенціалу

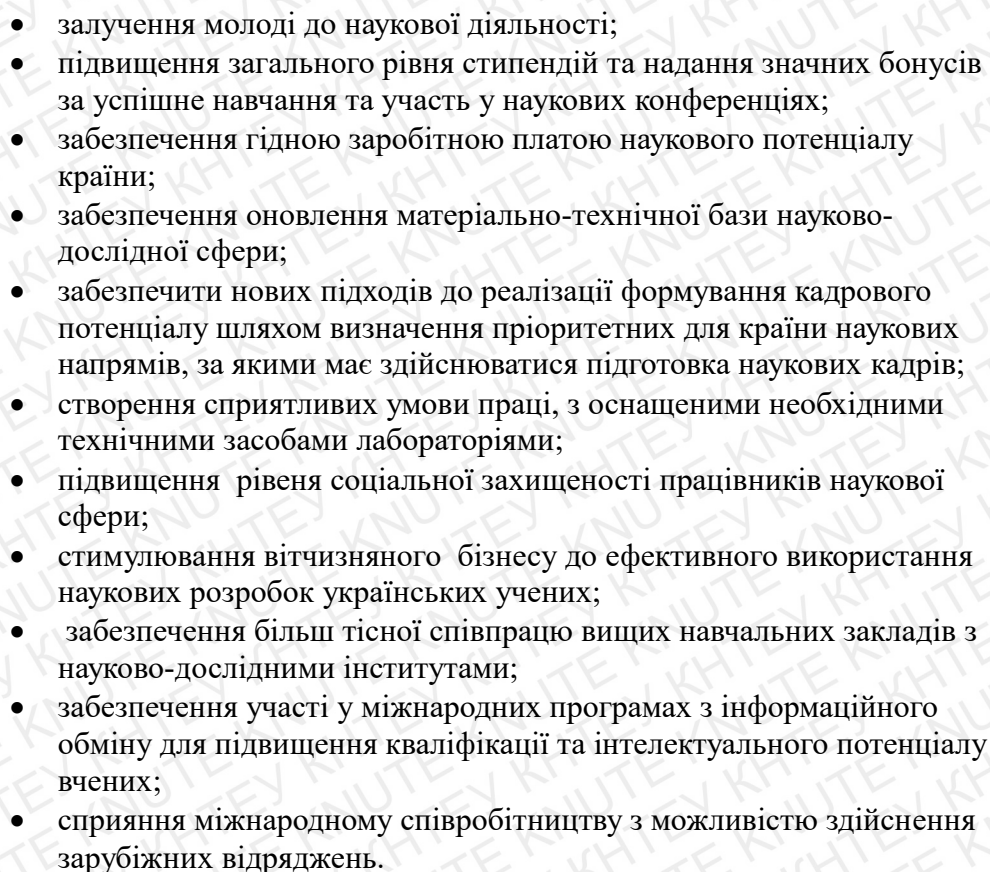
-
- залучення молоді до наукової діяльності;
 - підвищення загального рівня стипендій та надання значних бонусів за успішне навчання та участь у наукових конференціях;
 - забезпечення гідною заробітною платою наукового потенціалу країни;
 - забезпечення оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери;
 - забезпечити нових підходів до реалізації формування кадрового потенціалу шляхом визначення пріоритетних для країни наукових напрямів, за якими має здійснюватися підготовка наукових кадрів;
 - створення сприятливих умови праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями;
 - підвищення рівеня соціальної захищеності працівників наукової сфери;
 - стимулювання вітчизняного бізнесу до ефективного використання наукових розробок українських учених;
 - забезпечення більш тісної співпрацю вищих навчальних закладів з науково-дослідними інститутами;
 - забезпечення участі у міжнародних програмах з інформаційного обміну для підвищення кваліфікації та інтелектуального потенціалу вчених;
 - сприяння міжнародному співробітництву з можливістю здійснення зарубіжних відряджень.

Рис. 3.1. Комплекс заходів спрямування політики щодо ефективного використання інтелектуального потенціалу

Джерело: розроблено автором на основі: [3, 5]

Варто також зазначити, що держави походження та призначення мають співпрацювати між собою для ефективного повернення неврегульованих трудових мігрантів [19, с. 27].

Отже, додержання комплексу заходів спрямування політики щодо ефективного використання інтелектуального потенціалу є надзвичайно важливим.

3.2. Прогнозна оцінка ефективності запропонованих заходів щодо запобігання трудової міграції з України

На даний момент якщо не вжити ніяких заходів то прогнози є не втішними. За прогнозами які надає ООН, населення в Україні зменшиться до 35 млн чоловік в 2050 році. Навіть така не велика країна як Словенія, декларує наміри запросити більше українських робітників розвиваючи свою нову стратегію з залучення робочої сили з країн, географічно та культурно близьких словенцям [38].

Позитивні наслідки переважно стосуються матеріальної забезпеченості людини, сім'ї та країни у цілому, та ще незначною мірою – набуття нового досвіду. Майже всі негативні наслідки мають соціально-психологічну природу та виявляються у найбільш значущих сферах самореалізації особистості – зниження соціального статусу, втрата професійної кваліфікації, руйнування сім'ї, трансформація системи життєвих цінностей та національної самосвідомості, психологічні проблеми [38].

У межах дотримання принципу свобод, міграційна політика держави має бути спрямована на накопичення, збереження та ефективного застосування національного інтелектуального капіталу з метою підтримки інтелектуальної безпеки, тобто слід прагнути до трансформації проблеми «відпливу умів» у проблему державної підтримки мобільності вчених в інтересах їх співпраці із зарубіжними колективами та дослідниками [7].

Досвід членів ЄС демонструє: коли Прибалтійські країни лише починали входити в ЄС з них починалися масштабні еміграційні хвилі до ЄС. Наприклад, населення Латвії з 2000 по 2017 роки скоротилося більше ніж на четверть. За приблизними оцінками Міжнародного валютного фонду, в багатьох країнах Східної Європи еміграція "зрізала" 0,6-0,9% в.п. від щорічного росту ВВП у 1999-2014 роках [30].

Через трудову міграцію українці надсилають з-за кордону чималу кількість грошей, що звісно ж дає непоганий приріст економіці. Відповідно до уточнених даних Нацбанку станом на 2017 рік грошові перекази в Україну з-за кордону

становили близько 9,3 млрд. доларів. Ці перекази більше ніж в п'ять разів перевищили прямі іноземні інвестиції за той же рік. Нацбанк дав їм оцінку в 1,8 млрд. доларів. У цілому за 2015–2017 роки трудові мігранти надіслали до України 23,8 млрд. доларів. Ця сума є більшою, аніж всі теперішні валютні резерви країни, що на початок 2018 року становили 18,8 млрд. доларів. Суми приватних грошових переказів в Україну постійно ростуть, а 2018 року їх можна було зіставити з 8,4% ВВП країни. Над важливою є задача, щоб ці гроші витрачалися на навчання нових висококваліфікованих кадрів, а також купівлю нерухомості, і мали змогу перетворитися на потужний інвестиційний ресурс [16]. Міграційні процеси робочої сили, на сьогодні для України є комплексним та масштабним процесом, який має в основному негативні наслідки: країна втрачає багато молодих спеціалістів та науковців, на навчання, освіту та професійну підготовку котрих державою було витрачено не мало грошей, а свої знання вони будуть використовувати на території іншої країни. Отже, масовий прилив українських заробітчан в сусідні країни, допомагає їх економічному розвитку, але з іншого боку погіршується економічна, демографічна та соціальна ситуації в Україні. Офіційно влаштовані трудові мігранти, сплачують податки в тій країні, у якій працюють, через що відповідно стає тяжче сплачувати пенсії, враховуючи той факт що в Україні досі працює солідарна система пенсійного забезпечення [28].

Також серед причин трудової міграції можна виділити «дорогі» кредитні кошти не лише для відкриття бізнесу, а й в цілому – для того щоб освоїтися на новому місці, чи щоб покращити побутовий стан. В Україні на даний момент не самий приємний інвестиційний клімат, що значно позначається на розвитку економіки і відлякує мігрантів [29].

Попри те, що значна кількість населення активно приймає участь у трудовій міграції, Україна досі не має достовірних даних про їх кількість. Теоретично, загальну оцінку кількості мігрантів можна отримати, якщо врахувати дані країн ЄС, дані Державної прикордонної служби України, котра фіксує саме фактичні перетини кордону, та анкетування й соціальні опитування, проведені в Україні [9].

Зробивши підрахунки можна оцінити кількість населення, яке брало участь у

трудова міграція у період з 2015 по 1 половину 2017 року, яке становить близько 4 млн. осіб (а саме близько 16 % працездатного населення) [9].

При розгляді даної проблеми можна зрозуміти що проблема є досить глобальною. Перш за все потрібно зазначити, що міграційні рухи є певним «індикатором» реакції населення на нові умови в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства. Масштаби, напрямки та довготривалість подібних процесів з якогось боку свідчать про стабільність суспільного розвитку.

Процес інтелектуальної трудової міграції в Україні, неспинно зростає. Саме через це потрібно задля ефективнішого використання інтелектуальних ресурсів запровадити інноваційну систему моніторингу міграційних процесів населення і покращити правові норми що стосуються міграційних процесів. Повна зупинка трудової міграції не є можливою, та й скоріше за все зашкодила б, тому варто старатися використовувати її позитивні наслідки, але разом з тим не давати впливати негативно [34].

Проаналізувавши всі можливі заходи щодо урегулювання інтелектуальної трудової міграції з України, ми запропонували у попередньому розділі комплекс заходів спрямування політики щодо ефективного використання інтелектуального капіталу, що у свою чергу допоможе зменшити масштаби інтелектуальної міграції з України.

При дотриманні запропонованих заходів, Україна зможе мінімізувати інтелектуальні втрати, поліпшить становище науковців, забезпечить сприятливий клімат в країні для повернення кадрів на батьківщину [3].

Отже, дотримання комплексу заходів спрямування політики щодо ефективного використання інтелектуального потенціалу, запропонованих у попередньому розділі є надзвичайно важливим.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Розглянуто теоретичні та аналітичні підходи до проблеми інтелектуальної трудової міграції, та запропоновано комплексну систему заходів щодо поліпшення міграційної ситуації в країні

Взято за приклад міграційну політику провідних держав світу, проведено її аналіз та дослідження процесу її впровадження та виконання в країнах, за допомогою правових норм та соціальних програм.

Запропоновано такі напрямки впливу на суспільство як застосування міграційного менеджменту, тобто поліпшення контролю міграційних процесів, як внутрішніх так і зовнішніх, контролю міграційних потоків, а також поліпшення робочих умов та підвищену матеріальну мотивацію, задля утримання потенційних мігрантів на батьківщині, а також залучення іноземних мігрантів до офіційного працевлаштування та гідних умов праці на території України.

Висунуті пропозиції щодо покращення умов для належної інтелектуальної праці вчених, а також правового захисту їх наукової діяльності, та залучення їх винаходів насамперед для розвитку країни, з метою мотивації їх діяльності і заохочення продовження їх праці на території України.

Розроблено комплекс заходів, який допоможе ефективно використовувати інтелектуальний потенціал. В комплекс входять залучення молоді до наукової діяльності, підвищення стипендіальних виплат та можливостей виступів на наукових конференціях, забезпечення гідної заробітної платні і вченим з певними досягненнями і молодим спеціалістам, підвищення престижності наукової діяльності, сприяння міжнародній науковій співпраці, залучення інвестицій в наукову сферу з вітчизняного бізнесу, підвищення рівня соціальної захищеності працівників.

Зроблено прогнози відносно майбутньої кількості трудових мігрантів за умов продовження теперішнього міграційної політики та відсутності контролю міграційних потоків.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У першому розділі було досліджено теоретичну базу відносно міграційних процесів в Україні та за її межі. Визначено поняття міграція та види на які вона поділяється, наведено її правову базу в Україні.

Вказано причини які можуть призвести до цього процесу. Розглянуто вплив економічних, політичних та соціальних чинників на те яку саме міграційну політику проводить країна.

Знайдено та вказано статистичні дані, котрі підкреслюють актуальність міграційного питання і спонукають до пошуків його вирішення, особливо зважаючи на те що ці процеси є в постійній динаміці і ніколи не зупиняються, та додаючи те що нормативно-правова база не забезпечує всіх мігрантів належним захистом, особливо коли ті емігрують до іншої країни з метою тимчасового перебування там або ж пошуків робочого місця.

Окрему увагу приділено інтелектуальній трудовій міграції в Україні та за її межами. Наведено пропозиції щодо подальших векторів її розвитку, та варіантів покращення ситуації. Наведено дані стосовно того, чому висококваліфіковані фахівці та науковці емігрують до інших країн. Проведено детальний аналіз цих процесів.

У другому розділі було вказано передбачувані наслідки міграційних процесів в теперішньому їх вигляді для України, звертаючи увагу відповідно як на зовнішні так і на внутрішні процеси еміграції та імміграції. Приведено дані стосовно кількості трудових мігрантів будь якої кваліфікації за межі території України. Зібрано інформацію стосовно цифр науковців та інших висококваліфікованих кадрів що емігрують до інших країн.

Перераховано найбільш популярні країни серед мігрантів за останні декілька років і розглянуто динаміку міграційних потоків до них. Визначено найкращі потенційні країни для тих людей що їдуть туди на навчання або задля проведення наукової діяльності. Зроблено висновки, чому саме ця категорія мігрантів досить легко піддається на ідеї стосовно виїзду на проживання за кордон.

Зроблено розрахунки темпів прискорення міграційних процесів і їх наслідків. Детально досліджено причини й фактори що спонукають науковців, фахівців та студентів до еміграції, а також роль глобалізаційних процесів у цьому.

Дано відповідь на питання, чому саме молоде покоління є рушієм інтелектуальної трудової міграції в Україні, а також вказано які країни і чому вибирає молоде населення, коли збирається емігрувати.

Досліджено національний ринок праці, а також проблему безробіття та її вплив на міграцію в країні та за її межі. Розглянуті усі види безробіття, та те як низький рівень заробітної платні, погані умови праці або не можливість працевлаштуватися сприяє міграційним процесам.

У третьому розділі розглядаються усі теоретичні та аналітичні підходи до проблеми інтелектуальної трудової міграції, а також пропонується певний комплекс заходів, що покликані до стабілізації міграційних процесів України.

Опираючись на міграційну політику розвинутих держав світу, проведено її аналіз та ефективність її застосування, при використанні правових норм та соціальних програм.

Зазначено потребу проведення чіткого міграційного менеджменту, а саме чіткому контролю міграційних процесів, внутрішніх та зовнішніх, контролю кількості та інтенсивності міграційних потоків, а також підвищення заробітної платні та умов праці, для того щоб зменшити кількість емігрантів, а також розглянуто варіанти як залучати інтелектуальні ресурси з інших країн до України.

Вказано потребу у покращенні нормативно-правового й соціального захисту вчених, а також правового захисту їх наукової діяльності, спонукання їх до винайдення та використання інноваційних речей на благо держав, мотивуючи їх покращенням заробітної платні та умов праці.

Запропонований комплекс заходів що дозволить покращити використання і розвиток інтелектуальних трудових ресурсів. В комплексі запропоновано залучення молоді, покращення умов праці, престижності професії і т.д.

Зроблено прогнози щодо ефективності цих заходів, та того що може бути у разі їх не виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05 листопада 2015 р. № 761-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> (дата звернення: 01.10.2020)
2. Акімов Д. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від «утечкимозгов». Європейські перспективи. 2012. № 2 (1). С. 60–63.
3. Алексеева Т.І., Горбаньова К.В. Інтелектуальна еміграція з України. Причорноморські економічні студії. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Випуск 11. 2016. С. 18-21.
4. Балакірева О. М., Шестаковський О. Масштаби трудової міграції Українців: досвід кількісної оцінки. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна '2012, № 993. С. 102-106.
5. Бараник З. П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. З. П. Бараник, І. О. Романенко. 2014. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3096> (дата звернення 07.04.2021)
6. Бараник. Інтелектуальна міграція населення України: статистичний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Випуск 6. Частина 5. 2014. С. 223-227.
7. Блинова О. Є. Інтелектуальна міграція в сучасній Україні: Соціально-Психологічний Вимір. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2019. С. 9-12.
8. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія. Херсон: РІПО. 2011. 488 с.
9. Бойко Л. Ціна мігрантів для сучасної економіки України. Статистика. 2018. URL: <https://mi100.info/2018/05/26/tsina-migrantiv-dlya-suchasnoyi-ekonomiky-ukrayiny-statystyka/>. (дата звернення: 01.10.2020)

- 10.Верхогляд Я. В. Економічні наслідки міграції населення України. Науковий блог Національного університету «Острозька академія». URL: <https://naub.oa.edu.ua/2018/%D0%B5%D0%B5/> (дата звернення 7.07.2018).
- 11.Вірбулевська О. В., Пономаренко А. А. Проблема інтелектуальної еміграції в Україні. URL : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Economics/2_135811.doc.htm (дата звернення: 01.10.2020)
- 12.Вйонцек О. С. Аспекти інтелектуальної міграції в контексті переходу до економіки знань. Аспекти інтелектуальної міграції в контексті переходу до економіки знань. Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України. 2013. Вип. 3(101). С. 302-308.
13. Войтович Р. Глобальна міграція та її виклики суспільному розвитку URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpnadu_2010_2_3 (дата звернення: 01.10.2020)
- 14.Горда М.В., Зелінська Г.О Інтелектуальна міграція: проблеми та шляхи їх вирішення в Україні. «Молодий вчений» № 3 (43). Березень. 2017. С. 607-612.
- 15.Грошові перекази в Україну в 2020 році. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (дата звернення 07.04.2021)
16. Доходи заробітчан. Які податки сплачувати і за що можуть оштрафувати. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/06/01/33779173> (дата звернення: 20.11.2021).
17. Ерман Г. Особиста євроінтеграція: як „втікають мізки” з України і чи можна їх повернути. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45890286> (дата звернення: 01.10.2020)
- 18.Ерфан Є. А. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 18. Частина 2. 2018. С. 10-14.

19. Кульчицька К., Кравчук П., Сушко І., Ярмолюк-Крбок К. (ред.) Трансформації трудової міграції з України до ЄС під час пандемії COVID-19. Грудень. 2020
20. Кушнірчук-Ставнича О. М. Тенденції, ризики та наслідки трудової міграції населення в регіональному вимірі. Тенденції, ризики та наслідки трудової міграції населення Регіональна економіка 2012. №1. С. 208-213.
21. Малиновська О. А. Зовнішня міграція громадян України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: виклики та шляхи реагування. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://www.niss.gov.ua/content/articles/files/bezviz-6eaa1.pdf> (дата звернення 7.07.2018).
22. Міграція в Україні: факти і цифри. Міжнародна організація з міграції (МОМ). 2016.
23. Оппельд Л. І. Сучасні тенденції міжнародної інтелектуальної міграції в умовах євроінтеграції. Ефективна економіка. 2013. № 3. С. 12–33.
24. Основною країною призначення для міграції українців є Польща – МОМ. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/776333.html> (дата звернення: 01.10.2020)
25. Островський І. А., Рибак Г. І. Освітні аспекти міжнародної інтелектуальної міграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 25. Частина 2. 2019. С. 42-45.
26. Пархоменко Н., Особливості інтелектуальної міграції з України в добу незалежності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. УКРАЇНОЗНАВСТВО. 1(17). 2014. С. 72-74.
27. Петрова Я. Інтелектуальна міграція в Україні: мотивація та наслідки для суспільства. Міграція і толерантність в Україні: зб. ст. за ред. Ярослава Пилинського. К.: Стилос, 2007. С. 127–132.
28. Пікулик О.І. Причини, особливості та наслідки трудової міграції в Україні URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/24/23> (дата звернення: 01.10.2020)

29. Повернення трудових мігрантів: що не так робить держава. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/10/18/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/povernennya-trudovykh-mihrantiv-ne-tak-robyt-derzhava_ (дата звернення: 01.10.2020)
30. Позитивні й негативні наслідки української трудової міграції. URL: <https://uainfo.org/blognews/1525678266-pozitivni-y-negativni-naslidki-ukrayinskoji-trudovoyi-migratsiyi.html> (дата звернення: 01.10.2020)
31. Поляруш С. «Інтелектуальна трудова міграція і Україна» Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації. МАТЕРІАЛИ І Міжнародної науково-практичної онлайн конференції 23 жовтня 2020 року м. Чернівці. С. 47-49
32. Прохоренко Н. Є. Інтелектуальна міграція: причини та чинники. СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2010. № 1. С. 73–76.
33. Ровенчак О.А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків. Вісник Львів. ун-ту. Сер. Соціол. 2009. Вип. 3. С. 125-142.
34. Савка О.І. Трудова міграція України: позитивні та негативні наслідки. URL: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66698.doc.htm (дата звернення: 01.10.2020)
35. Світящук І., Стадний Є. Академічна міграція. Центр дослідження суспільства CEDOS. URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631 (дата звернення 7.07.2018).
36. Смутчак З. В., Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2018. Вип. 2. С. 5-6
37. Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія. за наук. ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової, к.е.н. В.В. Близнюк. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». 2018. – 356 с.
38. Український трудовий мігрант: вигода сьогодні і колапс вже завтра. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2822268-ukrainskij-trudovij-migrant->

vigoda-sogodni-i-kolaps-vze-zavtra.html (дата звернення: 01.10.2020)

39. Федірко Н.В., Нестерова І.О. Зовнішня трудова міграція та стан ринку праці в Україні. 2019. С. 80-101. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/30348?show=full> (дата звернення 07.04.2021)
40. Фогел Х.Є. Аналіз міграції висококваліфікованих кадрів і міграційної політики України. 2018 Київ. С. 2-6. URL : <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Analiz-migratsiyi-i-migratsijnoi-polityky-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 01.10.2020)
41. Яворський М. с. 98. Міграція та політика національної безпеки в Україні: тенденції розвитку. URL: <https://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21109/1/17-96-100.pdf> (дата звернення: 01.10.2020)
42. Ruggie J. G. *Costruzione del pace polity. Essayse on Internazionale Institutionalizzazione* / J. G. Ruggie. - 3 ed. L., N. Y., 2002. 324 p.
43. Ushakovand D., Auliandri T. A. 2020. IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. *International Labor Migration in South Asia: Current Situation and the Problems of Efficient National Regulation*. С. 2-4. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/753/8/082024> (дата звернення 07.04.2021)